

יוסף דעת

דף העשרה ללומדי 'הדף היומי'

נדריים, פרק חמישי 'השותפין' (מה-מח)

'השותפין שנדרו' והמסתעף

(מה:-מו): 'השותפין שנדרו הנאה זה מזה, אסורין ליכנס לחצר. רבי אליעזר בן יעקב אומר: זה נכנס לתוך שלו וזה נכנס לתוך שלו... מחלוקת שאין בה כדי חלוקה, אבל יש בה כדי חלוקה דברי הכל אסור... הלכה כר"אב"י - הראשונים האריכו בישוב הסתירה הנראית מן הסוגיות; כאן פסקנו כראב"י, ובמסכת בבא קמא (נא): מבואר שטעמו של ראב"י משום 'ברירה', והרי מסקנת ההלכה במסכת ביצה (לח). שבדאורייתא 'אין ברירה?' שיטות שונות נאמרו בדבר, חלקם מבוארים בר"ן באריכות. אין כאן המקום לשנות הדברים, אלא במה שנתחדש בהם; הרמב"ן (כאן. ומובא גם בר"ן. רבנו משה בן נחמן נפטר ביום י"א בניסן, בשנת ל' לאלף השישי) כתב שענין 'ברירה' שהוזכר בהקשר זה, אינו שייך כלל לדין 'ברירה' שבכל מקום, וכלשון הריטב"א: 'הרי זה אחד מן המקומות שבתלמוד, שיש לשון אחד בשני מקומות וענינם מתחלף'. שאין אנו באים כאן לברר למפרע דבר שלא היה מבורר עד עתה, שזהו ענין 'ברירה' הרגיל, אלא שמלכתחילה כך הוא תנאי השותפות, שכל אחד מן השותפים שמשתמש, כאילו בחלקו שלו הוא משתמש ולא בשל חבירו, ולכן אין כח ביד האחד לאסור על חבירו. שיטה זו נקטוה לעיקר המהרש"ל והש"ך (יו"ד רכו סק"ד).

הר"ן פרש בדרך שונה. ותורף דבריו: גם כאן צריכים אנו לדין ברירה הרגיל, אלא שכיון שרוב הדבר מבורר לנו, שמתחילה יודעים כולם ששניהם ישתמשו בחצר, שהרי איננה עומדת לחלוקה, אלא שרק הזמן שכל שותף ישתמש בה אינו ידוע, בכי האי גוונא אומרים 'ברירה' להלכה, כרבי אליעזר בן יעקב. נמצא לשיטתו, כל שותפין בדבר שאין בו כדי חלוקה, בשעה שמשתמש בו האחד, מתברר אז שלשעה זו הדבר קנוי לו קנין הגוף, ואינו שייך כעת לחבירו, ולכשישתמש בו חבירו, מתברר שלאותה שעה שייך הוא לו. וכן נראה שהחזיק בשיטה זו ב'קצות החושן' (קצא,א ובעוד מקומות). בזה באר הר"ן את החילוק בין אם יש כדי חלוקה אם לאו.

מלבד החידוש שבדבריו במהות ענין השותפות ובדין 'ברירה', רואים מדברי הר"ן שקיים מושג של בעלות גמורה לזמן מוגבל, ושלאחר הזמן, יעבור הדבר לרשות אחרת, ללא מעשה קנין כלשהו. אמנם, יש לומר שדוקא באופן כזה שגם לשותף השני אין לו אלא בעלות זמנית, בזמן שימוש, רק אז נחשב כל אחד מהם כבעלים גמורים בזמן השימוש. אך כשלאחד יש קנין מוגבל לזמן ולאחר מכן יתתיך הדבר עולמית לאדם אחר, אפשר שאין לראשון אלא קנין פירות ולא קנין הגוף. זהו תורף השאלה במושג של 'אחריך לפלוגי' (= הקנאת חפץ באופן זמני שאח"כ יעבור לרשות אחרת) שדנו בו הראשונים. וע"ע: קצות החושן רמא,ד; חזון איש אה"ע ע"ד.

השלכות מעשיות רבות בענינים שונים, נובעות מדברי הר"ן הללו. והרי מקצת מהן: א. הגאון רבי עקיבא איגר (בתשובה סו) דן בחיוב מזוזה לחדר השייך בשותפות ליהודי וגוי. וציידד שלדעת הר"ן, אם אין בחדר כדי חלוקה, חייב היהודי במזוזה, שהרי בזמן שדר בו, כולו שלו. מה שאין כן להרמב"ן, לעולם הם שותפים, ורק לענין נדר אי אפשר שאחד יאסור על חבירו, שכך היה התנאי מעיקרא, כדלעיל. ב. הפוסקים האריכו אם מקיימים מצות כתיבת ספר תורה בשותפות, שאין הספר שייך לאדם אחד לבדו. וכתב ה'מנחת חינוך' (מצוה תריג) שלדעת הר"ן, כיון שהבעלות של כל אחד היא זמנית, וכשישתמש חבירו בספר, פקעה בעלותו של זה, הרי זה דומה לכתב ספר תורה ומכרו,

שבטלה ממנו המצוה. ובשו"ת שבט הלוי (ח"ה קנט) כתב להפך, שלשיטת הר"ן, נראה שבספר תורה, כיון שאין בו דין חלוקה, יצא ידי המצוה לכולי עלמא, כיון שבשעה שהוא צריך לו, הרי כולו שלו. ואף שיש גם זכות שימוש לחבירו, אין זו הפקעה גמורה כבמכירה, לפי שלאחר זמן יחזור זה להשתמש בו. ע"ש. ג. כתב הרשב"א (מובא במגיד משנה הל' לולב ה"א. וכן פסק הרמ"א באו"ח תרנ"ז, ע"ש בבהגר"א) עפ"י אותה סברה של הר"ן, ששותפין שקנו לולב בשותפות לצורך מצוה, יוצאים בו ידי חובה, ללא הקנאה מפורשת, לפי שבשעת הנטילה של כל אחד מהם, לשעה זו – כולו שלו. גם שאלות 'מקומיות' בסוגיתנו נידונו באחרונים לשיטת הר"ן; האם יכול המודר להשתמש בכל החצר בפעם אחת? שיש מי שכתב (שו"ת מהר"א הלוי ח"ב קב) שלדעת הר"ן מותר, שהרי עתה החצר כולה שייכת למשתמש. ולא כמו שכתבו התוס' והרא"ש. שהם לשיטתם אכן הסבירו באופן שונה את החילוק בין יש בה כדי חלוקה לאין בה, ולשיטתם אין החצר קנויה כולה לאחד מן השותפין בזמן השימוש. (ולדבריהם, המלים 'זה נכנס לתוך שלו' יכולים להתפרש כהגבלה, שאינו מותר בכל החצר). כמו כן דנו, שיתכן שלהר"ן (וכן להרמב"ן הנ"ל), דוקא בשותפין שהשתתפו מדעת והסכמה, דעתם היה שבזמן השימוש תתברר הבעלות, אך ביורשים אפשר שאין הדין כן. אמנם כבר העירו (בשו"ת פני יהושע ח"מ ח"ב) שהר"ן עצמו כתב בתשובותיו (לה) שאין חילוק בין יורשים לשאר שותפים. (והאריך בכל זה בשו"ת דובב מישרים ח"א לו).

שותפין שנדרו הנאה זה מזה – לאחר חלוקת הנכס

(מו:): אבל יש בה כדי חלוקה, דברי הכל אסור – הר"ן הביא את מחלוקת הראשונים אם אסור גם לאחר שחלקו. הרשב"א אסור, שהרי להלכה בדאורייתא אין ברירה (בחצר שיש בה כדי חלוקה), ואין אומרים שבחלוקתם הוברר למפרע מהו חלקו של כל אחד. והרמב"ם מתיר לאחר חלוקה. והסביר הר"ן טעמו, שאנן סהדי שעל מנת כן נשתתפו, שלא יוכל האחד לאסרה על חברו באופן שתאסר עליו לאחר חלוקה. הרישב"א גם הוא מתיר, אך מטעם אחר, לפי שמעיקרא אין כח בנדר לחול כלפי הזמן שלאחר חלוקה, שהרי מתחילה נשתתפו, זכה כל אחד לכופף את חברו לחלוקה, וכאילו קדמה החלוקה לנדר.

בספר 'מנחת חינוך' (מצוה ה) דן על השותפים בקרבן-פסח, האם יכול האחד להדיר את חברו מליהנות מחלקו בקרבן. והרי הקרבן עומד לחלוקה, ולהלכה, בשיש בה כדי חלוקה – אסור. ותלוי הדבר בשיטות הרמב"ם והרשב"א אם גם לאחר שחלקו אסור או לא. אמנם צידד לומר שאין הדבר כן, ממה נפשך, אם נדר לאחר שחיתת הפסח, שוב אין הקרבן ממונו ואין יכול לאסרו על חברו, שהרי אפילו לרבי יוסי הגלילי שסובר 'קדשים קלים – ממון בעלים', דוקא מחיים, אבל לאחר שחיתה – ממון גבוה הוא. ואם נדר מחיים, יש לומר שבבעל-חיים, גם הרמב"ם מודה שאסור לעולם, כדרך שאיתא במסכת ביצה (לו: וכ"פ הרמב"ם והשו"ע) שאפילו למאן דאית ליה 'ברירה', בבעל-חיים מודה שכיון שכל חלק שבבהמה יונק מחלק אחר, אי אפשר שיתבררו החלקים של כל אחד, ונמצא נהנה משל חברו.

(אמנם יש להעיר, שלפי הסבר הר"ן את שיטת הרמב"ם, נראה שהדין זהה גם כאן, שאף בזה כבכל שותפות, הסברה נותנת שמתחילה על דעת כן נשתתפו, שלא יוכל אחד מהם לאסור על חברו לכשיחלוקו. (וצריך לברר טעמו של המנחת חינוך שלא נחת להכי. וע' ב'שערי ישר' – מערכת הקנינים, סי' יד בבאור טעמו של הר"ן, ואפשר שלשיטתו אתי שפיר). ובגוף הדבר שבע"ח שאני – ע' בבאור הלכה (שצו"י) לענין תחום בהמת השותפין, שהרבה ראשונים סוברים שלהלכה אין אומרים כן).

בעלות, ירושה וזכיה באיסורי הנאה ובקונמות

(מז.) "בחייו ובמותו, ומת – לא יירשנו" – כתב הר"ן (כאן ולהלן מה: ולעיל מב) ש'לא יירשנו'

– לאו דוקא, שהירושה אמנם חלה, אלא שאסור להנות מן הנכסים. ולפי שברישא נקט 'יירשנו' נקט כאן 'לא יירשנו', והכוונה שאין לו ירושה כלשאר יורשים שנהנים מירושתם. והוכיח כן מהסיפא של אותה משנה 'זיתן לבניו או לאחיו, ואם אין לו, לווה ובעלי חובין באין ונפרעין'.

אולם הרשב"א (להלן מה: ובבא קמא קח) חולק, שכיון שאסורין הנכסים בהנאה, אין בהם ירושה כלל, וכפשטות הלשון 'לא יירשנו'. ופרש, שזה שכתוב נותן לבניו או לאחיו, לא קאי על הבן המודר אלא על האב המדיר. (ב'קובץ שיעורים' – קידושין יז: – הקשה על שיטה זו מן הסוגיא שם, שמתבאר שיש ירושה באיסורי הנאה. ושמעתי מפי הר"מ וינקלר שליט"א לתרץ עפ"י מה שכתב הגרעק"א בתשובה קכב. ואכ"מ).

ודאי, אף לאותה שיטה האומרת שיש ירושה בדבר האסור בהנאה, אי אפשר למכור או להפקיר וכל כיוצא בזה, דבר האסור בהנאה, כמבואר בגמרא בפסחים (ו): לענין חמץ, ובשאר מקומות. שלכל הדעות, איסורי הנאה אינם ברשותו של אדם, שיוכל להקנותם וכדומה, אך ירושה, לפי שנפעלת היא ממילא, ללא דעת האדם ומעשהו, חלה גם בדבר שאינו ברשותו. וכמבואר חילוק זה באחרונים.

האחרונים הקשו על דברי הר"ן אלו מדבריו להלן (פה. בשם הרשב"א) שהאוסר דבר על עצמו בקונם, מותר לאחרים לקחתו ממנו בעל כרחו, משמע שסובר שדבר האסור בהנאה אין עליו בעלות כל עיקר, וכיצד כתב כאן שיש בו ירושה? יש מי שתרץ (נתיבות המשפט ער"ה) שגדר הבעלות באיסורי הנאה דומה לדין 'אוש', שאמנם יש רשות לכל אדם ליטלו ממנו, אך כל עוד לא נטל, עדיין הדבר שייך לו, ולכן יש בו ירושה. ויש שתרצו (מתנה אפרים – הל' זכיה מהפקר, ד) שיש לחלק בין אם אדם אסר נכסיו שלו על עצמו, שאז כאילו הפקירו לגמרי מרשותו, ובין אם אדם אסר עליו, כמו כאן, שהאב אסר נכסיו על בנו, שלפי שהבן עצמו לא אסר, יש לו בעלות על הדבר. (וע' בית

ישי' (ע) כעין חילוק זה, אך בהסבר מחודש).

אמנם קשה ממה שכתב הר"ן בעצמו במסכת עבודה זרה (פ"ג בד"ה ומצא טבעת) שאין זכיה באיסורי הנאה, לפי שאין בהם תורת 'ממון'. ואם כן, כיצד כתב כאן שיש ירושה ובעלי חובות נפרעין ממנו, הלא הוא הפקר כעפרא דארעא שאין עליו בעלות? ואין לומר שהנדר שונה הוא משאר איסורי הנאה, לפי שאפשר לישאל על הנדר ולהתיר איסורו, שהרי כשהאב הדיר ומת, כבר אין לנדר זה התרה לעולם? ותירץ ב'בית הלוי' (ח"א מה) שהנדר שונה לפי שאינו אסור לכל העולם, אלא לאדם מסוים, ולכן יש בו תורת ממון ובעלות, מה שאין כן איסורי הנאה כלליים, האסורים לכל אדם.

וכבר האריכו ראשונים ואחרונים על ענין מסועף זה, האם יש בעלות, או זכיה וירושה באיסורי הנאה ובקונמות – עיין עוד: קצות החושן תו; אבני מילואים כח; פרי יצחק ח"ב טו; מרחשת ח"א א; קהילות יעקב נדרים כח; גידולי ציון צ; חידושי בן אריה יח; דבר שמואל פסחים לב-לג, ועוד.

חילופין וגידולין של איסורי הנאה ונדירים; נדרים על דבר שלא בא לעולם

(מז.) 'בעי רמי בר חמא: אמר קונם פירות האלו על פלוני מהו בחילופיהן... תא שמע:

המקדש בערלה אינה מקודשת. מכרן וקידש בדמיהן – הרי זו מקודשת. הכא נמי:

לכתחילה הוא דלא, ואי עבד – עבד'.

– שיטת הר"ן שהספק אינו שייך לדין הנדרים בדוקא, אלא לכל איסורי הנאה, (וזה שהביאוהו כאן, משום שהדברים מוסבים על המשנה 'קונם פירות האלו עלי'...) האם החילופין נאסרו מדרבנן על המחליף. וזה פשיטא, לשיטת הר"ן, שחבירו אינו נאסר בחילופין, שאין אדם אוסר דבר שלא בא לעולם על חבירו.

בספר 'שערי ישר' להגאון רבי שמעון שקופ זצ"ל (ה,כ), באר בהרחבה שהרמב"ם, שיטה אחרת לו בכל הסוגיה, וממילא גם במסקנות היוצאות ממנה. ובוהו יישוב קושיות רבות שהקשו האחרונים על הרמב"ם. הנה מקצתן: מבואר ברמב"ם (נדרים יב,י) שאשה שאסרה על אחרים בנדר את מעשה ידיה שלאחר מכן – חל הנדר. משמע שהנדר חל על דבר שלא בא לעולם, גם על חבירו (וכמו שכתב הכסף משנה' שם ובספרו 'בית יוסף' יו"ד רלד – נפטר בי"ג ניסן שנת של"ה), והרי זה סותר לסוגיתנו. ועוד, הרי הרמב"ם עצמו הביא (בספ"ה נדרים) את גידון סוגיתנו להלכה, שנשאר הדבר בספק? (כן הקשה ב'נקודות הכסף' יו"ד רלד, נט ובשער המלך סוף הל' נדרים ד"ה אמנם, בשם בנו). עוד קשה, לענין איסורי הנאה פסק הרמב"ם (בהל' מאכלות אסורות ה,טז) שחליפיהן מותרים לכתחילה גם למחליף עצמו, ולגבי נדר פסק שהדבר בספק, כנוכח? ועוד, הרמב"ם פרש את ספק רמי בר חמא גם על גידולין (ודלא כדמשמע מדברי הראשונים כאן שהספק רק על חליפין – ע' בפירוש הרא"ש ועוד), וכבר השיג עליו הראב"ד מן ההלכה 'זה וזה גורם – מותר', ולמה הגידולין ייאסרו, הלא הקרקע המותרת גם היא גורמת להיווצרות הגידולין? ועוד הרבו להקשות כהנה וכהנה.

ובאר הגרשש"ק שלדעת הרמב"ם, הספק אכן שייך להלכות נדרים דוקא; שהנה מצאנו (לשיטת הרמב"ם) שיכול אדם לאסור דבר שלא בא לעולם אם הוא בא לעולם מכת עצמו ונכסיו, ללא גורם חיצוני. כגון: פירות דקל הצומחים מכת הדקל, וכגון מעשה ידיים הנוצרים מחמת הידים בלבד. מאידך, דבר שאיננו בעולם ויבוא על ידי גורם אחר, חיצוני, ברור שאין אדם יכול לאסרו, כגון: שדה זו לכשאקנה תיקדש – אינה קדושה. אמנם יש להסתפק במקרה אמצעי, כגון חילופין וגידולין, שעיקר ביאתם לעולם מן הדבר עצמו, אך דרושה גם השתתפות חיצונית, בחילופין – דעת אחרת המסכמת להחלפה, ובגידולין (היינו, בדבר שזרעו כלה, ולא כפירות דקל) – מעשה הנטיעה, וכח הקרקע, המצמיחים מחדש את הפרי. – זהו ספק הגמרא, האם יכול האדם לאסור על חבירו דבר שלא בא לעולם מסוג כזה.

וזה שרצה לפשוט מהמקדש בערלה, לפי שסבר שאם מחשיבים אנו את החליפין כדבר הנובע מן האיסור וכתולדתו, היה צריך להיות שדמי האיסור ייאסרו מן התורה, שהרי החפץ האסור גרם להם שיבואו, ונמצא כמי שנהנה מן האיסור עצמו. ודחו: 'הכא נמי לכתחילה הוא דלא' – היינו, שאכן לכתחילה אסור מן התורה להחליפו תמורת דבר אחר, אך 'אי עבד – עבד', שכיון שאין כל ערך לאיסורי הנאה, אין להם דמים, ודמים אלו שקיבל אינם דמי האיסור כלל, אלא או כמתנה או כגזל, (וכמו שאיתא בירושלמי). ולכן מקודשת היא בדמים אלו, שאין כל קשר בינם לבין האיסור. אך לענין נדר עדיין הספק במקומו עומד, אם בכח האדם לאסור חילופין על חבירו. ולדרך זו מיושבות כל הקושיות הנזכרות. דוק ותשכח.

* * *

(מזח:) ... כי יש נשמות קדושות אשר כל תכלית ירידתם לעולם רק לתקנת העולם ולטובת הרבים ולתיקון נשמות בני ישראל, כמו משה רבינו ע"ה וזולתו, ונשמת רבי עקיבא אשר היה ענף מנשמת משרע"ה כידוע, וכן כל הצדיקים בכל דור ודור אשר נטועים לרבים, והם פטורים מעבודת עצמם, כי כבר תקנו חלק נשמתם ולא באו לעולם הזה רק לתקנת הרבים כנ"ל...
... וזה דאיתא בגמרא נדרים 'קני על מנת להקנות לכו הוה בר ברי צורבא מרבנן' – שכל קנייתה הוא רק על מנת להקנות כל ההשפעות שיוורדים מעולם העליון עבור כנסת ישראל'. (תפארת ישראל (רדומסק) – לראש השנה, בסופו)